

Henning Grelle: Socialdemokratiet i det danske landbrugssamfund 1871–ca. 1903. Teoretiske, taktiske og strategiske problemer med henblik på formuleringen af en jordpolitik og organisering af husmænd og landarbejdere. SFAH's skriftserie nr. 7. Kbh. 1978. 212 s., ill. kr. 62 (for medl. kr. 45).

Emnet for Henning Grelles hovedfagsspeciale, der her i omarbejdet og kronologisk udvidet form er udgivet af det aktive Selskabet for forskning i arbejderbevægelsens historie, er præcist angivet i bogens undertitel. Det drejer sig om socialdemokratiets jordpolitik, teoretisk baggrund og udformning i programmer og programmatisk erklæringer og principielle beslutninger omkring spørgsmål som jordlovgivning og faglig organisering. Synsvinklen er den, der er anlagt fra Rømersgade, og hertil svarer, at afsnittet om arbejderklassen på landet (s. 24–35) afspejler datidens socialdemokratis opfattelse af forholdene med en fortjent fremhævelse af P. Knudsens »Sygeforsikring og Alderdomsforsørgelse« fra 1888. Det betyder, at der er væsentlige sider af socialdemokratiet i det danske landbosamfund, der ikke træder frem i fremstillingen, således som forfatteren også antyder det indledningsvis, hvor han beklager fraværet af den synsvinkel, der tager sit udgangspunkt i landarbejder- og husmandsklassen. Bogen rummer kun lidt om socialdemokratiets faktiske agitations- og organisationsarbejde på landet – det er de principielle standpunkter og de på centralt hold førte diskussioner, der står i centrum. Dette er ikke fremhævet til forklejning af Henning Grelles arbejde, for emnet som sådan er ikke videre godt belyst i den eksisterende forskning i dansk arbejderbevægelses tidlige historie, heller ikke i de seneste års mere intensive beskæftigelse med socialdemokratiets baggrund, opkomst og udvikling. Henning Grelles bog har alene ved at klarlægge og strukturere såvel de teoretiske overvejelser bag jordpolitikken som den praktiske politisk-organisatoriske kurs fra 1871 til kort efter århundredskiftet sin ubetingede værdi.

Henning Grelle har bygget sin fremstilling klart op med en kortfattet, men præcis skildring af hovedtendenserne i dansk landbrug i de sidste 30 år af 1800-tallet som introduktion efter den egentlige indledning. Det foran nævnte kapitel om arbejderklassen på landet polemiserer på grundlag af P. Knudsens og Th. Sørensens undersøgelser mod tidligere fremstillinger af landarbejdernes vilkår som værende for lyst fremstillede. Der kan næppe rejses kritik mod pålideligheden af det materiale, forfatteren her fremdrager, men en nuancering i vurderingen havde været ønskelig. Allerede V. Falbe Hansen offentliggjorde i 1871 en undersøgelse af landarbejdernes levevilkår, der viste, at kun i Københavns amt kunne en landarbejder skaffe sin familie et nødtørfigt underhold, og Falbe Hansens resultater er da også, som Grelle selv anfører det i en note, hyppigt citeret i forskningen. Henning Grelle er heller ikke i dette afsnit ganske entydig med hensyn til afgrænsningen af arbejderklassen på landet, som kapiteloverskriften henviser til. Et historisk rids, der indleder selve undersøgelsen af perioden 1870–1900 har husmændene – altså besidderne eller brugerne af små jordlodder (statistisk defineret som landbrug under 1 td. htk.) – med, og han nævner kort de forskellige statslige og organisatoriske tiltag, der sigtede mod at ophjælpe husmandsbruget i økonomisk henseende. Men sin egentlige analyse af leve- og erhvervsvilkår koncentrerer han om landarbejderen qua lønarbejder, samtidig med at han inddrager »de husmænd og landarbejdere, der arbejdede hos bønderne« (s. 33) som målgruppen for den socialdemokratiske agitation. Forfatteren får derfor ikke et dækkende billede frem, når det gælder om at beskrive situationen for den del af landbosamfundet, som partiet ville vinde for sig. Og det er efter anmelderens opfattelse centralt for forståelsen af udviklingen i 1890'erne, når det gælder socialdemokratiets som det viser sig manglende succes på landet, at der i kraft af dynamikken i produktionsforholdene tegner sig markant forskellige muligheder indenfor den arbejder-

klasse, Henning Grelle her opererer med, hvis man følger indledningen i kapitlet. Yderligere centralt forekommer dette spørgsmål mig, hvis, som det synes, Henning Grelles vægtning i skildringen af husmands- og landarbejderklassen vil vise sig overensstemmende med den, der var aktuel for datidens socialdemokratiske ledere.

Efter en kort behandling af den internationale arbejderbevægelse og agrarspørgsmålet (s. 36-43), hvis konklusion må være den, at der hos det toneangivende tyske socialdemokrati ikke var megen praktisk inspiration at hente for de danske partifæller, ligesom der heller ikke hos Marx-Engels var tale om gennemarbejdede synspunkter, der umiddelbart kunne lægges til grund for en udformning af en dansk socialistisk jordpolitik, følger hovedafsnittene i Henning Grelles undersøgelse, den kronologisk opbyggede behandling af det danske socialdemokratis stillingtagen til agrarspørgsmålet fra Louis Pios fremtræden til umiddelbart efter systemskiftet. Det er også her, vægten i undersøgelsen ligger mere generelt betragtet. Henning Grelle får her revideret traditionelle opfattelser, ikke blot partihistoriernes, men også nyere forsknings (bl. a. Lise Tøgebys »Var de så røde?«). Louis Pio, men især P. Knudsen, bliver i Grelles veldokumenterede gennemgang rehabiliteret som teoretikere, og den sidste får i det hele en meget fremtrædende placering i hele bogens opbygning. Mon ikke tiden iøvrigt er inde til en grundig monografi om P. Knudsen – han er vel ikke så farverig som stormesteren, men både som teoretiker og organisator fremstår han, og det gælder også efter denne undersøgelse, som en betydningsfuld skikkelse. Og hvad agrarspørgsmålet angår, så var det hans politik fra 1880'erne, der blev partiets uantastede grundlag århundredet ud i det mindste i princippet.

Hvad ville så socialdemokratiet – udstykning i småbrug eller storstilet fællesdrift som foreskrevet i teorien? Det var her, at det danske socialdemokrati, stillet overfor en dansk virkelighed 1870 ff. kombineret med manglende forbilleder hos det store broderparti i Tyskland og for den sags skyld manglende udarbejdede synspunkter hos Marx og Engels, blev tvunget til en konstruktiv teoretisk indsats, der ellers forbeholdtes den kortvarige venstreopposition og senere Gustav Bang. Man kan svare, at socialdemokratiet ville begge dele – men på forskellige planer eller rettere, sigtende mod forskellige trin i udviklingen frem mod det socialistiske samfund. Der er en klarere offensiv tendens i Pios analyser og herudfra lagte strategi end senere, hvor man her skal erindre sig det bjørnbakske omklamningsforsøg i 1871. Pio fastholdt, også i 1876, den endelige socialistiske jordreform som resultat af den samlede arbejderklassens – herunder landarbejdernes – styrke og rettet også mod den gårdbesiddende bondestand. Gennemslagskraft fik disse synspunkter ikke, og arbejderbevægelsens tilbagegang fra 1876-77 henviste agrarspørgsmålet til en særdeles tilbagetrukket plads i overensstemmelse med den helt overvejende københavnske dominans i den nu i parti og fagorganisation adskilte bevægelse.

1880'ernes genoptagelse af landarbejderproblemerne og jordpolitikken er i Henning Grelles fremstilling stort set ensbetydende med P. Knudsens indsats og synspunkter. Det første fremstød sker i 1882, men det er på kongressen i 1888, at emnet for alvor bliver genstand for indgående diskussion, der synes at afspejle vilje til og tro på ressourcer til den agitation og organisation, der var nødvendig for at vinde målgruppen. I forhold til Pios analyser og strategier fra 1870'erne, der til dels kan forekomme som ret mekaniske overførsler af erfaringer fra udlandet, er man med debatten og programmerne fra 1888 og 1890 i højere grad kommet ned på den hjemlige danske jord. Det blev, som Henning Grelle anfører det (s. 115) et erklæret mål at vinde underkassen på landet, og hvad perspektivet i jordpolitikken angik, så kan det atter betegnes med et: både-og. Husmænd og landarbejdere skulle vindes for socialdemokratiet ved jordpolitiske reformer, der rettede sig mod deres aktuelle situation, dels som småbrugere, dels som socialt ringe stillet gruppe. Men på det længere sigt skulle reformerne lede frem til statens endelige over-

tagelse af produktionsmidlerne, i dette tilfælde jorden. De nærmere former for organisering af driften af den fællesejede jord blev ikke trukket stærkt frem, selv om der skulle gøres forsøg med fællesdrift (stordrift) på de ejendomme, staten allerede disponerede over. Derimod stod det klart, at fremtidens landmænd i Danmark skulle være brugere af deres jord, ikke besiddere.

Henning Grelle fremhæver i lighed med datidens venstreopposition, at partiet (P. Knudsen) opererede med en »uproblematisk statsopfattelse«, en mekanisk tiltro til statens, vel at mærke også den eksisterende stats, egentlige neutrale og uafhængige rolle i overgangsprocessen. Og denne opfattelse tillod, at man med god teoretisk samvittighed endnu mens Estrup var konseilpræsident kunne opstille en række konkrete forslag til statslige indgreb og tiltag, hvis funktion atter havde det dobbelte sigte på kort sigt at opbølge underkassen på landet, på længere sigt at berede vejen for en radikal omdannelse.

Det er forfatterens konklusion, at socialdemokratiet ved indgangen til 1890'erne stod med et jordpolitisk program, der var »fleksibelt og kunne i praktisk politik retfærdiggøre en agrarpolitik, som kunne tage flere retninger« (s. 116). Den var endda så fleksibel, at socialdemokratiet ved udgangen af det samme tiår kunne stemme for 1899-loven! Og af den meget værdifulde oversigt over partiets medlemmer i landområderne omkring århundredskiftet (forfatteren daterer den ikke præcist), der bringes i bilag 4 (s. 183 ff.) fremgår det med al ønskelig tydelighed, at socialdemokratiet *ikke* havde fået tag i husmændene og kun i beskedent omfang i de ved egentligt landbrugsbeskæftigede lønarbejdere. Hvad der talte i medlemsskaren på landet var – og jeg tror, at tallene kan oplyse mere end forfatteren vil lade dem sige – arbejdere i industrielle virksomheder i landsognene (teglværker i Nordsjælland, glasværksarbejdere i Fensmark, stationsbyarbejdere i f. eks. Ringe, Brønderslev og Vejen o.s.v.), folk, der arbejdede i nærliggende byer (Herlufsholm ved Næstved, Brabrand ved Århus) og håndværkere m. fl. Der er næppe af de godt 4000 medlemmer mere end mellem 1 og 2000, der kan rubriceres som 1. selvstændige landbrugere, 2. landbrugere med lønarbejde som side/bierhverv eller 3. lønarbejdere i landbruget.

Det er her, man gerne vil gøre holdt for at få besvaret spørgsmålet: hvorfor lykkedes det gennemgående ikke for socialdemokratiet i 1890'erne at vinde frem på landet, når man tager den indgående debat 1888 og 1890 som udgangspunkt og med forfatteren fastholder, at partiet ønskede at opnå tilslutning udenfor byerne med et udarbejdet og tilsyneladende ret højt prioriteret jordpolitisk program? Det er også her, begrænsningen i Henning Grelles undersøgelse viser sig – ikke anført som en bebrejdelse, men som en konstatering af de valgte rammer for problemstillingen. Det er en svaghed eller begrænsning, at man ikke af bogen har mulighed for at vurdere, *hvor* højt jordpolitikken prioriteredes i partiets praktiske politik i 1890'erne (parlamentarisk, pressemæssigt, agitation). Henning Grelle følger ikke det socialdemokratiske organisationsarbejde ud i landet, så det er vanskeligt at bedømme de ressourcer, partiet her kunne opbyde – at effekten var beskeden ihvertfald på kort sigt fremgår som tidligere nævnt af bilag 4, hvor man dog bemærker den forholdsvis betydelige tilslutning i Århus' opland.

Man kan videre tage udgangspunkt igen i 1888 og 1890. Henning Grelle betegner partiets politik som fleksibel på det principielle plan. Men blev prisen for fleksibiliteten ikke netop en manglende profil, en for ringe gennemslagskraft netop i 90'erne, hvor stort set alle fra Højre og Agrarforeningen over det moderate venstre til den del af reformpartiet, der senere skulle blive de radikale, synes at koncentrere sig om småbruget og landarbejderne. En indsender til Tidsskrift for Landøkonomi fra Vestlolland noterede i begyndelsen af 1894 »den mani eller sympati, der for tiden er for at skaffe arbejderne jord ud

over en havelod«, hvad han for øvrigt mente var en uheldig udvikling, men han anførte med større tilfredshed, at »socialismen vinder heldigvis ikke synderlig fremgang her på landet« (anf. arb., 5. rk. bd. 13, s. 232). Havde socialdemokratiet i 1890'erne dels tilstrækkelig profil, dels de nødvendige ressourcer til at støde frem på landet. Stiller man f. eks. agitationspjecen »Hvad vil Socialdemokraterne? En Samtale paa Landet« fra 1891 op overfor de bud, der fra andre sider blev givet på en løsning af landarbejderspørgsmålet, så forekommer der ærlig talt ikke i Pers velmente forsøg på overfor Ole at vise socialdemokratiets fortræffelighed og lykken ved dets jordpolitiske reformer meget, der adskiller sig fra, hvad der er budt på fra anden side, f. eks. i Vilhelm Lassens »Offentligt Fæste« fra 1894.

Det er også et spørgsmål, om socialdemokratiet i 1890'erne i tilstrækkelig grad havde opmærksomheden vendt mod den faktiske udvikling i *dele* af den landbounderklasse, man opfattede som sin målgruppe. Andelsbevægelsen, opkomsten af økonomisk givtige bierhverv m. m. bidrog allerede i 1890'ernes begyndelse til en klar markering af småbrugets nu afgørende ændrede muligheder. Småbruget som en selvstændig økonomisk bæredygtig driftsform tonede frem og det på et tidspunkt, hvor storlandbruget var på vej ind i en alvorlig krise, og hvor man så stagnationstendenser i gårdbruget. Det var på de små brug, ekspansionen fandt sted. Man skal ikke langt hen i 90'erne før skillelinierne tegner sig: skal småbrugeren være selvstændig eller skal han have småbruget som støtte til lønarbejdet. Herom kom kampen til at stå omkring landbokommissionen af 1894, loven af 1899 o.s.v. Og socialdemokratiet kom i denne proces til at optræde som et vedhæng til venstres mere radikale folk som J. K. Lauridsen, Poul Christensen og den unge C. Th. Zahle. Det var dem, der tog tæten i debatten og i hele meningsdannelsen omkring det, der fra et landarbejderproblem ændrede sig til alt overskyggende at dreje sig om husmændene.

Men også i Henning Grelles bog ligger der vægtigt materiale til at forklare, eller bidrage til at forklare, socialdemokratiets manglende fremgang på landet i 1890'erne. Spørgsmålet om den faglige organisering af landarbejderne blev prioriteret lavt, ihvertfald klart under den politiske organisering, men her var partiet i indre splid, der ikke blev mindre ved de løbende problemer med Fernando Linderbergs Dansk Arbejderforbund. Og valgsamarbejdet med Venstre 1895 og 1898 medførte utvivlsomt ofre i landkredse, hvis medlemmer kunne blive bragt i endda særdeles pinlige situationer, således som brevet fra Bælumkredsen (bilag 3, s. 180 ff.) udmærket illustrerer. Hverken i spørgsmålet om den faglige organisering eller i valgsamarbejdet med Venstre er det den klare, prægnante profil, partiet kan opvise – tværtimod spores der gang på gang utilfredshed fra de lokale medlemmers og organisations side (s. 153 f., 158 f., 161 f.). Var det atter en af omkostningerne, der løb på, når man skulle indtage et fleksibelt program, der tillod forskellige praktiske muligheder i den daglige politik?

Henning Grelle polemiserer løbende (og især s. 155 og 162) mod den tidligere bl. a. i den DKP-prægede fremstilling af arbejderbevægelsens historie hævdede »forrædderi-tese«, der indebar, at socialdemokratiet »svigtede« landarbejderne for at tækkes Venstre. Ud over at denne anklage kan forekomme lidt løst funderet som en umiddelbar tilbageskrivning af en dominerende socialdemokratis ressourcer og en stærk fagbevægelses position og næsten totale dominans til en tid, hvor medlemsstyrken og valgtallene var beskedne og midlerne få og hvor nederlag og tilbageslag var fuldt så hyppigt sete som fremgang og f. eks. heldigt gennemførte arbejdskampe, så er der ingen tvivl om, at et parti, der akcepterede den parlamentariske kamp og gennem lovgivningen så muligheder for virkeliggørelse af sine mål måtte tage hensyn til en alliancepartner i denne kamp. Socialdemokratiet var den lille i dette partnerskab, og når partiets medlemmer på landet knur-

rede over at skulle stemme på en venstremænd, så må man ikke glemme, at der var venstremænd i byerne, der tilsvarende vred sig ved at skulle støtte den socialdemokratiske redaktør! Der var ikke udelukkende tale om ofre fra socialdemokratiets side. Og socialdemokratiet gjorde klogt i en vis forsigtighed, når man fortsat akcepterede den parlamentariske arena, for allerede i Køgekredsen i 1892 havde antisocialisme vist sig at være et effektivt våben.

Socialdemokratiet havde i det tidsrum, Henning Grelle behandler, endnu rigeligt op at gøre med at organisere byarbejderne og stable en stærk faglig organisation på benene. Her måtte partiets og bevægelsens øjeblikkelige hovedopgave ligge – og så måtte man med de grundlæggende valg, man havde gjort med hensyn til strategi og taktik, nedprioritere agrarsektoren.

Og man kan ikke lade være med at stille det spørgsmål, om man måske gjorde det med en vis lettelse. Udviklingen i dansk landbrug, bøndernes selvorganisering i andelsbevægelsen m.v. stillede som tidligere anført krav til selvstændig teoretisk bearbejdelse af den hjemlige virkelighed. Grelle dokumenterer utvetydigt P. Knudsens format og indsats, men også begrænsningerne f. eks. i forståelsen af andelsbevægelsen. Det forekommer som om man nærmest kunne slå sig til ro med at henvise hertil – A. C. Meyer hæver i sine erindringer, at han næsten fik gjort vestjyske gårdmænd til socialdemokrater ved at henvise til deres mejeri og slagteri – selvom denne, trods lejlighedsvist kraftigt sprogbrug, ikke overskred gårdbrugets egen selv- og samfundsforståelse og basering dybest set i selvejet og en liberalt orienteret opfattelse af den økonomiske sektor. Andelsbevægelsen justerede misforhold, den skabte ikke en ny orden. Landbruget og landbosamfundet i Danmark var for det unge socialdemokrati en vanskelig opgave. Der var ikke megen ballast at hente hos teoretiske og organisatoriske forbilleder, og f. eks. andelssvineslagteriernes kamp mod Tietgen–Heymann i begyndelsen af 1890'erne svarede næppe rigtigt til opfattelsen af bønderne som den berømte sæk kartofler!

Jeg mener, at det er vigtigt i forlængelse af Henning Grelles undersøgelse at fastholde disse forhold – arbejderbevægelsens generelt endnu svage stilling, der måtte betyde kompromisser, og dens problemer med at håndtere den aktuelle udvikling i agrarsektoren. Det forekommer mig et mere frugtbart udgangspunkt for det videre arbejde med emnet, end de moralsk ladede beskyldninger a la »svigten« og »fornæderi«. Også Henning Grelles tolkninger af forløbet fra 1888–90 til århundredskiftet forekommer i sine konklusioner ikke helt overbevisende i deres forsøg på at forklare (forsvare) den førte politik. Men Henning Grelle har klart fremlagt præmisserne for arbejdet med socialdemokratiet og landbruget. Der er rettet fejlfortolkninger, givet bidrag til en rettere forståelse af mænd som Louis Pio og P. Knudsen, ligesom også Fernando Linderberg her fremstår betydelig mere konstruktiv og betydelig, end det har været for vane at skildre ham. Socialdemokratiets interne overvejelser og diskussioner er lagt frem og belyst, såvidt jeg vurderer udtømmende og afvejet uden den velkendte tilbøjelighed til overbetoning af partiets venstreopposition. Opgaven har været vanskelig, fordi socialdemokratiets holdning til agrarspørgsmålet er vanskelig at få klart frem og ikke mindst at få forklaret.

En del af den uigennemsigthed, der kan præge afsnit af bogen, må dog lastes forfatteren. Han er ikke nogen sikker sprogbehersker, og der er linier – især i mere sammenfattende afsnit – der skal læses flere gange for at få klar mening i (f. eks. s. 119 f., 163). Jeg er ikke sikker på, at et udtryk som »ekstrem fatalisme« (s. 128) er helt velvalgt, selvom meningen kan gennemsues, og formuleringen s. 100 »fuld udnyttelse af maskinparken« i referatet af synspunkter fra 1882 (selvfølgelig P. Knudsens) giver nok et lidt skævt indtryk. Her er i de sidste bemærkninger tale om skønhedspletter, selv om der er lidt vel mange af dem, ligesom af trykfejl (f. eks. i bilag 4), men det skal ikke

skygge for den sluttelige vurdering, at Henning Grelle har gennemført et nødvendigt og grundigt rydningsarbejde. Han har inddraget og bearbejdet et omfattende kildemateriale, samtidig med at forfatteren – efter anmelderens opfattelse – tilgodeser den teoretiske ramme om emnet i rimeligt omfang og med godt jugement. At hans undersøgelse rejser videre og måske lidt andre spørgsmål, end de, han formår at besvare i denne sammenhæng, skal ikke bebrejdes ham. Det viser, at forfatteren har grebet om et centralt og særdeles kompliceret emne i dansk arbejderbevægelses historie.

De seneste år har bragt en omfattende forskningsaktivitet i arbejderbevægelsens historie i Danmark. Henning Grelles bog placerer sig som et klart led i disse bestræbelser – det gælder hele bogens angrebsvinkel på stoffet. Men mens der vil være adskillige bidrag, hvis værdi på lidt længere sigt nok vil forekomme begrænset, så gælder dette ikke for Henning Grelles behandling af socialdemokratiets jordpolitik. Den vil, med de begrænsninger, der er anført foran, gå ind i litteraturen som en grundlæggende fremstilling af de synspunkter, man fra bevægelsens ledelse anlagde på dansk landbrug og på problemerne i det danske landbosamfund.

Claus Bjørn

Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksen: Sociale brydninger 1914–39. Dansk social historie 6. København, Gyldendal 1980. 425 s., ill.; 142 kr.

Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksens bind i Socialhistorien om 1. verdenskrig og mellemkrigstiden er en begivenhed i udforskningen af det 20. århundredes danske historie. Værket imødekommer et påtrængende behov for en moderne afløser af Finn T. B. Friis' nu næsten 40 år gamle afsnit om Økonomiske og sociale forhold 1920–1939 i *Schultz Danmarkshistorie* bd. VI. Hverken Erik Rasmussens bind 13 af *Politikens Danmarkshistorie* (1965) eller *Det danske klassesamfund 1920–1940* i 'Den jyske historiker' nr. 9 (1976) udfyldte dette behov. Erik Rasmussens fremstilling er noget ujævn og i overensstemmelse med den standende tradition koncentreret omkring den politiske historie, mens *Det danske klassesamfund* har karakter af et udkast og dertil er koncentreret omkring Socialdemokratiet og venstreoppositionen. I modsætning hertil byder det foreliggende bind af Socialhistorien på en gennemarbejdet skildring af periodens økonomiske og sociale historie med en betydelig hensyntagen også til den politiske historie. Ikke mindst Svend Aage Hansens afsnit er desuden særdeles velskrevne, til tider er bogen endog ligefrem spændende læsning. En bedrift i betragtning af at emner og materiale ikke uden videre har indbudt til en livlig fremstilling. Dette sammen med værkets øvrige kvaliteter gør, at bogen utvivlsomt gennem en årrække vil fungere som introduktion eller grundbog til Danmarks økonomiske og sociale historie fra 1914 til 1939. Kun forlagets uheldige politik med krav om køb af samtlige 7 bind af Socialhistorien kan svække bogens muligheder for at udfylde denne vigtige funktion i en tid, hvor interessen er stærkt voksende for denne brydningsperiode i det danske samfunds historie.

Begge forfattere er økonomer, og deres professionelle baggrund har naturligt haft betydning såvel for emnevalget som for den sikre og utvungne behandling af økonomiske sammenhænge. Svend Aage Hansen er velkendt som professor i økonomisk historie og som forfatter til bl. a. værker som *Adelsvældens Grundlag* (1964), *Dansk Pengehistorie 1818–1914* (1968) og *Økonomisk vækst i Danmark I–II* (1972–74). Bindet af Socialhistorien betegner en værdig fortsættelse af denne imponerende produktion af økonomisk historiske hovedværker. Hans yngre medforfatter, Ingrid Henriksen, er ansat på Socialforskningsinstituttet. Hun har tidligere arbejdet med skolepolitiske forhold og med ind-